

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.38>**Ірина Антонюк,***аспірант кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ ПОСЕРЕДНИЦТВА У ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ

У статті розглянуто поняття, процесуальні та тактичні особливості допиту різної категорії осіб під час розслідування шахрайства у сфері надання послуг із посередництва у працевлаштуванні. Наголошено, що специфіку допиту визначає предмет даної слідчої (розшукової) дії, що залежить не тільки від процесуального становища допитуваного та інформації, якою він володіє, а й від способу вчинення шахрайства і характеру слідчої ситуації. Визначено організаційно-тактичні особливості проведення допитів у провадженнях даної категорії, окреслено обставини, що підлягають встановленню, та наведено перелік питань, які визначають специфіку шахрайства у сфері надання послуг із посередництва у працевлаштуванні.

З'ясовано, що під час планування допиту (на підготовчому етапі) слідчий повинен з'ясувати ряд фактів, які мають значення для слідства, та визначити специфіку провадження, особливо що стосується правовідносин на ринку праці, а також особливостей реалізації злочинних замислів. Для цього слід ознайомитися із низкою законодавчих норм, які регламентують правовідносини у сфері працевлаштування; визначитися із порядком і процедурою виникнення трудових відносин між роботодавцем, найманим працівником, посередником та іншими суб'єктами, які діють у зазначеному сегменті; зрозуміти, які порушення містять ознаки складу кримінального правопорушення, а за яких обставин можна вести мову про цивільно-правовий делікт. Для цього слідчий повинен докладно вивчити юридичну літературу у цьому напрямі, а краще звернутися по допомогу до спеціаліста. Крім того, слід ретельно вивчити матеріали кримінального провадження і документи, що містяться в ньому. Якщо на момент допиту є результати експертиз, доцільно проаналізувати висновки експертів та продувати, яким чином можна їх використати на допиті.

Акцентується увага на тому, що успіх проведення допиту залежить від того, наскільки відповідально слідчий поставиться до збору інформації, що є необхідною в оперуванні доказами, від визначення переліку питань, важливих для встановлення обставин справи, та безпосередньо від психологічного настрою та вміння спілкуватися із різними категоріями учасників кримінального процесу.

Ключові слова: шахрайство, працевлаштування, послуги із посередництва, ринок праці, слідча (розшукова) дія, допит, потерпілий, підозрюваний.

Постановка проблеми. Допит є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією в абсолютному відсотковому співвідношенні з іншими процесуальними діями. Під час його проведення можна встановити інформацію про подію злочину, її обставини, учасників, роль кожного та ін. Отримана від суб'єктів кримінального провадження інформація може охоплювати значну кількість факторів, які дозволять об'єктивно оцінити ситуацію та використовувати в процесі доказування з метою притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Питання допиту постійно перебувають у центрі пильної уваги науковців, що зумовлено постійним удосконаленням способів вчинення злочинів та зміною механізму

злочинної діяльності загалом. Практика змушена реагувати на різноманітні новачки, а представники наукового світу постійно намагаються віднайти нові шляхи вирішення проблем, пов'язаних з ефективним проведенням слідчих (розшукових) дій. Це зумовлює вжиття ефективних заходів, що відповідають сучасним тенденціям та змінам форм злочинної діяльності у тому числі у сфері працевлаштування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що проблемні питання допиту неодноразово ставали об'єктами пильної уваги вчених, зокрема: Р. С. Белкіна, В. П. Бахіна, В. К. Весельського, М.В. Сал-

тевського, В.Ю. Шепітько, К.О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін.

Такі вчені, як С. В. Головкін, О. В. Курман, Н. Ю. Кириленко, О. Л. Мусієнко, Т. В. Охрімчук, Н. В. Павлова, Т. А. Пазинич, Д. А. Птушкін, С. В. Кузьменко та інші, розглядали питання допиту різних категорій осіб під час розслідування шахрайств різних категорій. Проте натеper є низка проблем, які залишаються актуальними, попри їх тривале і глибоке вивчення. Крім того, у зв'язку зі специфікою шахрайства на ринку праці постає питання щодо необхідності поглибленого вивчення організаційно-тактичних та процесуальних аспектів допиту різних осіб у провадженнях даної категорії. Вказане і визначає актуальність даної наукової статті.

Отже, метою статті є аналіз наукових підходів до змісту допиту, а також висвітлення проблемних питань, тактичних прийомів та обставин, які підлягають встановленню під час допиту різної категорії осіб у справах щодо шахрайства у сфері надання послуг із посередництва у працевлаштуванні.

Виклад основного матеріалу. Процесуальні питання проведення допиту відображені у низці норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Так, у ст. 224 КПК окреслюється загальний процесуальний порядок проведення допиту, статтею 225 КПК визначені правові підстави та порядок допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Особливості допиту певної категорії осіб (малолітніх, неповнолітніх) висвітлені у статтях 226, 227, 490, 491 КПК тощо. Проведення допиту у режимі відеоконференції у разі трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) регламентується нормою ст. 232 КПК України [1].

Разом із тим нині існує низка проблем як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру стосовно допиту.

На перший погляд, проведення допиту не становить особливих труднощів. Однак варто погодитися із тим, що ця легкість лише удавана. Адже допитувані далеко не завжди дають правдиві, повні й об'єктивні свідчення, тому досягти бажаного результату вдається після тривалого процесу спілкування з допитуваним, використовуючи при цьому певний комплекс тактичних прийомів [2, с. 599]. На важливості вербальної комунікації між слідчим та допитуваним наголошує й В. М. Плетенець, який акцентує, що, незважаючи на те, що допит є найбільш повторюваною процесуальною дією, він залишається

складною, у кожному конкретному випадку індивідуальною, а іноді – неповторною слідчою (розшуковою) дією [3, с. 244]. У цьому розрізі слушно зауважував Р. С. Белкін, що слідчому у ряді випадків протистоїть людина, яка не бажає говорити правду або відмовляється спілкуватися, крім того, можлива ситуація, коли в показаннях особи, котра щиро прагне повідомити слідчому все відоме їй у справі, можуть бути помилки, спотворення, вимисел, які належить своєчасно виявити і врахувати під час оцінки та використання показань [4, с. 97].

З цього випливає, що запорукою успіху допиту є якісна підготовка до нього та вибір правильної тактики.

На думку низки науковців, вибір тактики допиту залежить від кількох чинників: а) ситуації допиту (первинний, повторний, наявність психологічного контакту тощо); б) процесуального положення допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування; в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду і т.п.); г) характеру інформації і доказів, які є у слідства, тощо [5, с. 60].

Отже, плануючи допит (на підготовчому етапі), слідчий повинен з'ясувати ряд фактів, які мають значення для слідства, та визначити специфіку провадження, особливо що стосується правовідносин на ринку праці, а також особливостей реалізації злочинних замислів. Для цього слід ознайомитися із низкою законодавчих норм, які регламентують правовідносини у сфері працевлаштування; визначитися із порядком і процедурою виникнення трудових відносин між роботодавцем, найманим працівником, посередником та іншими суб'єктами, які діють у зазначеному сегменті; зрозуміти, які порушення містять ознаки складу кримінального правопорушення, а за яких обставин можна вести мову про цивільно-правовий делікт. Для цього слідчий повинен докладно вивчити юридичну літературу у цьому напрямі, а краще звернутися по допомогу до спеціаліста. Крім того, слід ретельно вивчити матеріали кримінального провадження і документи, що містяться в ньому. Якщо на момент допиту є результати експертиз, доцільно проаналізувати висновки експертів та продумати, яким чином можна їх використати на допиті.

З метою виявлення певних протиріч у показаннях та використання їх під час подальшого допиту слідчий повинен проаналізувати показання інших осіб, результати проведення інших слідчих (розшукових) дій, які містять докази щодо розслідуваної

події. При цьому доцільно вивчити додаткову інформацію, що допоможе деталізувати, уточнити показання допитуваного, виявити невідповідність певних фактів. Водночас важливим елементом підготовки до допиту є з'ясування особистісної зацікавленості допитуваної особи у певних результатах. Н. В. Павлова у цьому розрізі пропонує встановлення характеру взаємин за схемою: свідок – підозрюваний, потерпілий – підозрюваний, потерпілий – свідок, підозрюваний – інший співучасник злочину. З'ясованими обставинами визначається подальша тактика допиту [6, с. 118-119].

Виходячи із цього, можна окреслити дані, якими слідчий повинен володіти на початку допиту: нормативні акти, що регулюють порядок здійснення правочинів на ринку праці; в чому полягає порушення прав; які дії були законними, а які незаконними; характер незаконних дій та особи, які причетні до цього; місце та час вчинення шахрайства; характеристика особи допитуваного, її позиція та процесуальний статус, зв'язок з іншими учасниками кримінального провадження; наявність доказів у провадженні та можливість їх використання; наявність протиріч та тактика щодо їх усунення під час допиту тощо. Слідчому необхідно визначити максимальний обсяг обставин, які підлягають встановленню, і докладно їх викласти у плані проведення допиту з обов'язковою позначкою тактичних прийомів, що застосовуватимуться.

Втім, як вже зазначалося, під час допиту допитувані можуть відмовитися давати показання або надавати показання у викривленому варіанті. Здебільшого це стосується осіб, які мають статус «підозрюваний». Про це свідчить і практика. Так, у 12% випадків підозрювані відмовляються взагалі надавати показання, а у 79% випадків говорять неправду. Це логічно пояснюється бажанням уникнути кримінальної відповідальності. На відміну від підозрюваних свідки та потерпілі відмовляються під час допиту надавати показання лише у 3% випадків (не йдеться про потерпілих і свідків, які взагалі не повідомляють у правоохоронні органи про факт шахрайств, зумовлюючи латентність). У 27% випадків свідки та потерпілі можуть надавати хибні показання, що пов'язано як із переживаннями за свою репутацію або страхом перед злочинцями, так і з особливостями сприйняття самої події.

Як слушно наголошує В. О. Конова, допитувані особи мають різний соціальний і професійний статус, різні особливості психіки й мотивацію своєї поведінки, що зумовлює різний характер спілкування.

При цьому значна роль належить знанню закономірностей формування їхніх показань, що пояснюється особливостями сприйняття, запам'ятовування, відтворення, оцінювання одержаної у процесі допиту інформації, й використання її в тактичних цілях [7, с. 3].

Розібратися в поведінці допитуваного, який приховує правду або помиляється з приводу подій, вибрати тактичні прийоми, які допоможуть встановити цілі і мотиви злочину, встановити чинники, що заважають допитуваному розповісти правду; визначити оптимальну лінію поведінки по відношенню до допитуваного допоможуть знання у сфері психології [8, с. 30], на чому наголошує низка науковців [9; 10; 11].

Психологічний контакт завжди має двосторонній характер, його встановлення і підтримання залежать як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива повинна належати слідчому. Існує двосторонній контакт, в якому допитуваний відчуває, що він становить для слідчого певний інтерес. Тому встановлення психологічного контакту вимагає від слідчого знання психології допитуваного. Він повинен враховувати його індивідуально-психологічні особливості, типологічні якості, психічний стан на момент допиту, життєвий досвід та ін. [3, с. 245].

При цьому слід мати на увазі, що особливості встановлення психологічного контакту та тактика безпосереднього допиту істотно різняться, залежно від того, в якому процесуальному статусі знаходиться допитувана особа. Якщо потерпілий чи свідок здебільшого ідуть на контакт і схильні до спілкування, то стосовно підозрюваних слід використовувати великий арсенал тактичних прийомів, серед яких: пред'явлення доказів; оголошення показань інших осіб; використання суперечностей у показаннях однієї й тієї ж особи; створення враження поінформованості слідчого; фактор раптовості тощо.

Якщо звернутися безпосередньо до тактичних особливостей проведення допиту підозрюваного у вчиненні шахрайства, то слідчому слід врахувати обставину, що однією з істотних властивостей цих осіб є постійна готовність використовувати обман, винахідливість у його застосуванні. Так, зазначений тип злочинців характеризується психологічною стійкістю та володінням прийомами й методами психологічного впливу на людину – переконанням та навіюванням. Зазначене вимагає від слідчого прояву рішучості у встановленні тих або інших обставин справи, критичного ставлення до поведінки допитуваного та змісту його показань. Цілком логічно, що за цих умов важливу роль у подоланні проти-

дії допитуваного відіграє таке оперування доказами, яке дозволяє викликати в підозрюваного впевненість у тому, що слідство має в своєму розпорядженні певні та беззаперечні фактичні дані про його причетність до обманного заволодіння майном. Головною ж рисою застосування тактичних прийомів під час допиту підозрюваних у вчиненні шахрайства є використання методу пред'явлення доказів по наростаючій. Саме в цьому разі створюється сприятлива обстановка, коли неправдиві свідчення підозрюваного спростовуються новим пред'явленим доказом [12, с. 290-291].

Загалом, успішне використання тактичних прийомів та застосування їх комбінацій можливе тільки завдяки достатньому обсягу інформації щодо матеріалів кримінального провадження та наявності ряду доказів (показань інших учасників кримінального процесу, документів, у яких відображаються шахрайські операції тощо).

Надати досить детальну інформацію про шахрайство на ринку праці та осіб, які його вчинили, а також пояснити певні факти про подію може потерпілий. Показання останнього є досить достовірними через його зацікавленість у справі. Тому найважливішим завданням слідчого є встановлення психологічного контакту та окреслення обставин, які необхідно встановити під час допиту.

Виходячи зі специфіки шахрайства, пов'язаного із наданням послуг із працевлаштування, слід з'ясувати таке:

1) у зв'язку з чим потерпілий шукав роботу;

2) у який спосіб і як довго шукав роботу, яким чином підшукувалася робота – самостійно або через агентства з працевлаштування, якщо самостійно, то яким чином – через оголошення в газетах, на дошках будинків, через мережу Інтернет;

3) чи звертався до різних агентств з працевлаштування, які наслідки такого звернення;

4) потерпілий звернувся відразу до роботодавця, чи між ними діяв посередник;

5) як дізнався про роботодавця або посередника, який пропонував послуги із працевлаштування;

6) як можна охарактеризувати характер відносин між посередником та роботодавцем;

7) чи сплачувалися гроші посереднику за надання послуг із працевлаштування, якщо так, то у якій кількості і чи було це підтверджено документально, хто саме отримав гроші по угоді;

8) яка саме робота пропонувалася;

9) чи укладався договір про працевлаштування між роботодавцем та найманим працівником, якщо так, то які його умови;

10) чи пред'являлися посередником та роботодавцем документи, що посвідчують їхній статус та законність їхньої діяльності;

11) як виглядала особа, яка пропонувала послуги із працевлаштування, чи не пред'являла документи, що посвідчують особу, не виникло у потерпілого підозри щодо цієї особи, що цьому сприяло;

12) чи є факти, що дозволять встановити особу шахрая (можливо, шахраї спілкувалися між собою і викрили себе певною інформацією; можливо, потерпілий побачив шахраїв у ЗМІ тощо);

13) яка обстановка була в офісі, в якому пропонувалися послуги із працевлаштування;

14) якщо пропозицію про роботу знайдено через оголошення в газеті, то яке її найменування, дата, чи збереглося воно;

15) якщо оголошення знайдено за допомогою Інтернету, то коли і через який сайт, яким чином велася переписка, який номер телефону вказано в оголошенні, чи дзвонив потерпілий на цей номер;

16) яка вказувалася адреса, назва фірми, який опис вакансії в оголошеннях;

17) хто був присутній під час передачі грошей за послуги у працевлаштуванні, які ознаки цих осіб, чи не надали вони номерів телефону і чи не було дзвінків на ці номери;

18) чи не передавав потерпілий якихось документів, що посвідчують його особистість, ідентифікаційний код, документи, що посвідчують право власності на ті чи інші об'єкти;

19) чи не підписував різноманітних документів без вивчення їх змісту;

20) за яких обставин потерпілий дізнався, що його ошукали, які дії здійснював.

Наведений перелік не є остаточним, і коло питань може змінюватися залежно від зміни ситуації, встановлення нових обставин у ході допиту.

Через хвилювання та побоювання помсти з боку злочинців потерпілий може надавати неточні, суперечливі показання. За таких обставин метою допиту є усунення в допитуваного прогалин і неточностей у показаннях. Потерпілому ставляться питання, які активізують асоціативні зв'язки, розглядаються суміжні події й обставини, пред'являються речові докази і документи, оголошуються протоколи і відтворюються звуко- або відеозаписи допиту, а також допитуються потерпілі на місці події [13, с. 20].

Висновки

Отже, допит є важливою слідчою (розшуковою) дією, що потребує ретельної підготовки та знання слідчим обставин кримінального провадження. Від того, які будуть

отримані результати під час допиту, залежить подальший хід досудового розслідування. Успіх проведення допиту залежить від того, наскільки відповідально слідчий поставиться до збору інформації, що є необхідною в оперуванні доказами, від визначення переліку питань, важливих для встановлення обставин справи, та безпосередньо від психологічного настрою та вміння спілкуватися з різними категоріями учасників кримінального процесу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12 червня 2020 року).
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учеб. для вузов. Москва : Издательская группа НОРМА – ИНФРА, 1999. 971 с.
3. Плетенець В. М. Особливості встановлення психологічного контакту під час допиту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 244-247.
4. Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. Тактика следственных действий. Москва : Новый юристь, 1997. 176 с.
5. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення

тортур та інших порушень прав людини : посібник / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.

6. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла : монографія: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.

7. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : монография. Харьков: Изд-во СПД ФЛ Вапнярчук, 2006. 176 с.

8. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. 3-е изд., перераб. Минск: Вышэйш. шк., 1978. 176 с.

9. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. Москва: Юрид. лит., 1970. 208 с.

10. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.

11. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

12. Дехтярьов Є. В. Особливості тактики допиту особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 3. С. 286-292.

13. Шепітько В. Ю. Допит : наук.-практ. посібник. Харків : Вид-во «КримАрт», 1998. 35 с.

Irina Antonyuk. Peculiarities of interrogation in criminal proceedings regarding fraud in the field of provision of employment mediation services

The article considers the concepts, procedural and tactical features of interrogation of different categories of persons during the investigation of fraud in the field of employment mediation services.

It is emphasized that interrogation is the most common investigative (search) action in absolute percentage with other procedural actions. During its holding it is possible to establish information about the event of the crime, its circumstances, participants, the role of each, etc. The information received from the subjects of criminal proceedings may cover a significant number of factors that will allow an objective assessment of the situation and used in the evidentiary process, in order to bring the perpetrators to justice.

It is established that the issues of interrogation are constantly in the center of close attention of scientists, which is due to the constant improvement of ways of committing crimes and changing the mechanism of criminal activity in general. The practice is forced to respond to various innovations, and the representatives of the scientific world are constantly trying to find new ways to solve problems related to the effective conduct of investigative (search) actions. This presupposes the adoption of effective measures in line with current trends and changes in forms of criminal activity, including in the field of employment. It is emphasized that due to the specifics of fraud in the labor market, the question of the need for in-depth study of organizational, tactical and procedural aspects of the interrogation of various persons in proceedings of this category is urgent.

It is emphasized that the peculiarities of establishing psychological contact and tactics of direct interrogation differ significantly, depending on the procedural status of the interrogated person. If the victim or witness is mostly in contact and prone to communication, a large arsenal of tactics should be used against the suspects, including: presenting evidence; announcement of testimony of other persons; use of contradictions in the testimony of the same person; creating the impression of awareness of the investigator; suddenness factor, etc.

The organizational and tactical features of interrogations in proceedings of this category are determined, the circumstances to be established are outlined and the list of issues that determine the specifics of fraud in the provision of employment mediation services is given.

Key words: fraud, employment, mediation services, labor market, investigative action, interrogation, victim, suspect.